

Історія

УДК 94(410)«15/16»:274.6

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17821805>

Англійська Реформація крізь призму «конфесіоналізації»: потенціал та межі застосування німецької моделі (В. Райнхард, Х. Шиллінг)

Судаков Сергій Миколайович,

аспірант кафедри Стародавнього світу і Середніх віків,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків,
Україна, <https://orcid.org/0009-0000-4813-9827>

Прийнято: 19.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

***Анотація:** Стаття присвячена верифікації універсальності та емпіричної адекватності німецької моделі конфесіоналізації, розробленої В. Райнхардом і Х. Шиллінгом на прикладі Англійської Реформації. Німецька парадигма описує синхронний розвиток релігійної інституалізації, соціального дисциплінування (Sozialdisziplinierung) та територіального державотворення трьох конкуруючих конфесій (католицизм, лютеранство, кальвінізм), закріплений принципом *Cuius regio, eius religio*.*

Німецька модель ґрунтувалася на консолідації догматики (чітке оформлення конфесійної доктрини - Книга Злагоди, Гейдельберзький катехізис, Тридентський собор); бюрократичній централізації (церква як інструмент державного управління); жорсткому соціальному дисциплінуванню (спільна діяльність церкви та держави щодо уніфікації та нормування поведінки населення через візитації, церковні суди та обов'язкову

шкільну освіту, спрямована на формування дисциплінованого та лояльного підданого).

На противагу цьому, Англійська Реформація (каталізатором якої стала династична криза короля Генріха VIII Тюдора) була перш за все «революцією зверху», інституційним розривом із Римом, що змінив королівський суверенітет. Вона охопила масштабну секуляризацію монастирських активів та літургійну реформу.

Фінальним доктринальним оформленням став документ «Thirty-Nine Articles» (1571 р.), який закріпив унікальний компроміс «Via Media»: протестантська доктрина в поєднанні зі збереженою єпископальною (ієрархічною) структурою Церкви. Хоча Англія використовувала механізми примусу та переживала процеси державної централізації, ключова межа застосування німецької моделі полягає у її моноконфесійній державно-церковній структурі та непослідовності конфесійного курсу Тюдорів, що дозволило процвітати внутрішньому дисенту (пуританам та католикам) і послабило зусилля щодо повної конфесійної уніфікації суспільства.

Таким чином, німецька модель щодо Реформації в Англії може бути застосована лише з істотними модифікаціями та застереженнями.

Ключові слова: Via Media, англіканство (Англіканська Церква), візитації, католицизм, конфесіоналізація, протестантизм, Реформація, соціальне дисциплінування (Sozialdisziplinierung), триконфесійна модель.

**The English Reformation through the prism of «confessionalization»:
the potential and limits of application of the german model
(W. Reinhard, G. Chilling)**

Serhii Sudakov,

PhD student at the Department of Ancient and Medieval History,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-4813-9827>

Abstract: *The article is devoted to the verification of the universality and empirical adequacy of the German model of confessionalization, developed by W. Reinhard and H. Schilling on the example of the English Reformation. The German paradigm describes the synchronous development of religious institutionalization, social discipline (Sozialdisziplinierung) and territorial state formation of three competing confessions (Catholicism, Lutheranism, Calvinism), enshrined in the principle Cuius regio, eius religio.*

The German model was based on the consolidation of dogma (a clear formulation of confessional doctrine - the Book of Concord, the Heidelberg Catechism, the Council of Trent); bureaucratic centralization (the church as an instrument of state administration); strict social discipline (the joint activity of church and state to unify and normalize the behavior of the population through visitations, church courts and compulsory school education, aimed at the formation of a disciplined and loyal subject).

In contrast, the English Reformation (catalyzed by the dynastic crisis of King Henry VIII Tudor) was primarily a «revolution from above», an institutional break with Rome that strengthened royal sovereignty. It included a large-scale secularization of monastic assets and liturgical reform.

The final doctrinal formulation was the document «Thirty-Nine Articles» (1571), which consolidated the unique compromise «Via Media»: Protestant doctrine combined with the preserved episcopal (hierarchical) structure of the Church. Although England used mechanisms of coercion and experienced processes of state centralization, the key limit to the application of the German model lies in its mono-confessional state-church structure and the inconsistency of the confessional course of the Tudors, which allowed internal dissent (Puritans and Catholics) to flourish and weakened efforts towards complete confessional unification of society.

Thus, the German model of the Reformation in England can be applied only with significant modifications and reservations.

Keywords: *Via Media, Anglicanism (Church of England), visitations, Catholicism, confessionalization, Protestantism, Reformation, social discipline (Sozialdisziplinierung), tri-confessional model.*

Постановка проблеми. Вивчення ранньомодерної доби значною мірою ґрунтується на парадигмі конфесіоналізації, відповідно до якої історія XVI-XVII ст. розглядається як взаємозалежний розвиток релігійної інституалізації та державного будівництва. Ця концепція, розроблена переважно істориками В. Райнхардом та Х. Шиллінгом, є плідною для аналізу континентальних європейських держав [1; 2; 3]. Однак, Англійська Реформація представляє унікальний випадок, відмінний від континентальної моделі, оскільки зміни були ініційовані та контролювалися верховною владою (монархією та парламентом), що призвело до встановлення Англіканської Церкви як *Via Media* [4].

Наше наукове завдання полягає у необхідності перевірки універсальності та емпіричної адекватності німецької моделі, оскільки її беззастережне застосування може призвести до редукціонізму та ігнорування

національної специфіки, що є вкрай значимим для історичних та релігієзнавчих досліджень.

У науковій літературі часто трапляються спроби або повного включення Англії до моделі, або її повного виключення, без чіткого визначення точок збіжності (потенціалу) та кардинальних розбіжностей (меж) у категоріях німецької школи (соціальна дисципліна, бюрократизація, триконфесійна структура). Невирішеною частиною проблеми є саме формулювання критеріїв, за якими німецька модель може бути адаптована або визнана непридатною для англійського Via Media.

Аналіз публікацій та досліджень. Дослідження періоду раннього Нового часу в Європі неможливе без критичного осмислення парадигми конфесіоналізації, яка стала центральною віссю дискусій в історіографії з 1980-х рр. Ця концепція, ініційована працями німецьких вчених В. Райнхарда та Х. Шиллінга, змістила фокус уваги істориків з теологічних рефлексій щодо Реформації, Контрреформації та їхніх впливів у різних країнах, на синхронні процеси інституалізації релігійного життя, соціального дисциплінування та державного будівництва. Завдяки запропонованій німецькими істориками моделі з'явилася можливість порівняльного аналізу трансформацій, спричинених трьома впливовими у Європі конфесіями: католицизмом, лютеранством та кальвінізмом.

Дослідники, спираючись на концепцію конфесіоналізації, розроблену, аналізують реформаційні процеси в різних країнах, знаходячи спільні та відмінні риси. наприклад, О. Ферков вивчала таким чином специфіку процесу конфесіоналізації в північно-східній Угорщині в ранномодерну добу [5]. Крізь призму парадигми конфесіоналізації вивчав історію Польсько-Литовської держави А. Брюнінг [6]. Єврейську перспективу конфесіоналізації ранньомодерної Німеччини вивчав Д. Ф. Белл [7]. С. Каріков свої наукові

зацікавлення зосередив на всебічному вивченні Реформації у Німеччині та її впливу на різні аспекти життя [8; 9].

Проте, варто відзначити існування потужного пласту літератури, що ставить під сумнів універсальність моделі, особливо коли вона застосовується до Англії. Наприклад, Дж. Боссі критично оцінює ступінь успіху англіканської конфесіоналізації, наголошуючи на збереженні католицьких традицій та силі внутрішнього дисенту (нонконформізму) [10]. Натомість, є й більш критична оцінка концепції конфесіоналізації з точки зору її універсальності та актуальності щодо деяких суспільно-політичних процесів у різних країнах, про що йдеться у дослідженні М. Ган [11].

Таким чином, історіографічний аналіз свідчить про широке визнання концепції конфесіоналізації як впливової макроісторичної парадигми, її успішне застосування у регіональних дослідженнях. Водночас, маємо й критику щодо її універсальності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних праць про Реформацію в Англії, досі залишається недостатньо розкритою проблема системної та всебічної верифікації меж німецької моделі В. Райнхарда та Х. Шиллінга саме на прикладі англійської специфіки *Via Media*.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у критичній верифікації універсальності та емпіричної адекватності німецької моделі конфесіоналізації (В. Райнхард, Х. Шиллінг). Дослідницьке завдання реалізується через системний порівняльний аналіз ключових структурних елементів Реформації в Німеччині (як класичному триконфесійному прикладі *Cuius regio, eius religio*) та в Англії (як унікальному випадку «революції зверху» та створення *Via Media*), що дозволяє визначити точки збіжності (потенціал застосування) та кардинальні розбіжності (межі застосування) німецької парадигми до англійської специфіки.

Методологія дослідження ґрунтується на компаративному (порівняльному) аналізі та застосуванні теоретичної моделі (В. Райнхарда та Х. Шиллінга) стосовно конкретного історичного кейсу (Священної Римської імперії німецької нації та Англії). Ми спираємося на концепцію конфесіоналізації як міждисциплінарну парадигму, за допомогою якої описують взаємозалежні процеси релігійної інституалізації та соціального дисциплінування, які відбувалися у трьох головних конфесіях (лютеранство, кальвінізм, католицизм) після Реформації у Німеччині. Аспекти, що використані для порівняння: державотворчі процеси (централізація, бюрократизація церковного апарату, тобто одержавлення Церкви); соціальне регулювання (механізми соціального дисциплінування та уніфікації підданих; укономічні чинники (секуляризація церковних активів); конфесійна структура (взаємовідносини держави та релігійної спільноти (моноконфесійність vs. триконфесійність).

При підготовці статті застосовано комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних **методів**. *Порівняльно-історичний метод* знадобився для здійснення паралельного аналізу ключових структурних та функціональних елементів німецької моделі конфесіоналізації та конкретних історичних процесів Англійської Реформації. *Метод теоретичного моделювання* був застосований для використання німецької моделі (парадигми) як ідеального типу (у веберівському сенсі) або евристичної рамки для вивчення кейсу Англії. За допомогою *системного методу* ми здійснили аналіз Англійської Реформації як комплексної системи, де політичні, релігійні, соціальні та економічні чинники були взаємопов'язані. Також були задіяні *принципи об'єктивності та історизму* задля розгляду подій у динаміці та конкретно-історичному контексті й забезпечення неупередженого порівняння без ідеалізації чи нехтування/знецінення жодної з моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне обґрунтування «конфесіоналізації». Термін «конфесіоналізація» застосовується до періоду раннього Нового часу і позначає процес формування конфесій та створення церковних організацій нового інституційного типу. Сама концепція є відносно новою в історіографії. Необхідність осмислити низку соціально та релігійно значущих процесів і тенденцій, що відбувалися за активної участі конфесійного чинника в суспільстві, спричинила появу і широке застосування поняття «конфесіоналізація» (*die Konfessionalisierung*).

Завдяки універсалізму свого опису процесів формування віросповідання та релігійних змін у суспільстві, концепція конфесіоналізації з 1970-1980-х рр. набула широкого поширення, вийшовши далеко за межі німецької історико-конфесійної проблематики. Активна затребуваність цього поняття у Європі та світі була спричинена необхідністю науково інтерпретувати процеси, тотожні німецьким, які рано чи пізно відбувалися в інших суспільствах на стику відносин «конфесійна спільнота - держава» та «конфесійна спільнота - суспільні структури».

Поняття конфесіоналізації закріпилося в німецькій історичній науці в другій половині XX ст., значною мірою завдяки роботам Е. В. Цеєдена. Він не лише окреслив основні ідейні засади та організаційні форми конфесійного будівництва, але й зосередився на взаємодії між церковними та політичними інститутами. Дослідник виокремив політичні проблеми доби конфесіоналізації: конфесійна ідея (тобто віровчення як основа ідентичності); суверенітет влади; князівське всевладдя; обов'язок правителів захищати підданих і піклуватися про загальне благо; форма державного ладу. Е. В. Цеєден підкреслював, що прагнення конфесійних груп до розвитку та стабілізації свого віровчення змушувало їх звертатися до провідних політичних сил. Метою було утвердження власної конфесії на певній території. Внаслідок такого визнання послідовниками конфесії зверхності політичної

влади, остання брала на себе зобов'язання у церковній сфері. Г. Клютінг акцентує увагу на складному переплетенні різних сил у процесі конфесіоналізації. Він підкреслює, що в період раннього Нового часу релігія і політика, церква і держава не можуть розглядатися як незалежні одна від одної сфери. Навпаки, спостерігалася тісна взаємозалежність: світські князі часто використовували конфесійну політику для досягнення своїх політичних цілей, а церковним діячам для вирішення релігійних питань було необхідно брати участь у світській політиці. Це означає, що конфесіоналізація була процесом, у якому релігійні та політичні інтереси постійно впливали та формували один одного. Г. Р. Шмідт виділяє три головні характеристики процесу конфесіоналізації: територіалізацію, секуляризацію та соціальне дисциплінування. Територіалізація визначала межі поширення конкретної конфесії. Вона мала такі наслідки: сприяла формуванню ранньоабсолютистських монархій; створювала умови для одержавлення церкви (переходу церковних структур під контроль держави); змінювала менталітет суспільства. Секуляризація охоплювала низку аспектів розвитку ранньомодерного суспільства, від соціально-політичних до правових, та сприяла консолідації суспільства на нових ідейних засадах, що відрізнялися від суто середньовічних. Г. Р. Шмідт визначає зміст соціального дисциплінування як боротьбу проти народної культури. Цей процес здійснювався шляхом: подолання опору середньовічних традицій; моралізації відносин всередині родини; зміцнення особистої обізнаності в ідейній сутності певної конфесії [12, с. 101]. Таким чином, конфесіоналізація була комплексним процесом, що охоплював політичні, правові та культурно-соціальні зміни

У зв'язку з цим поняття стало актуальним для наукової інтерпретації проблем, породжених такими явищами як:

- поява нових конфесій як реакція на монополію європейського католицизму (теза «католицизм породив Реформацію»);

- конфесійна диференціація однорідного католицького суспільства;
- перерозподіл релігійного впливу найбільш потужних конфесійних спільнот на державні та суспільні структури;
- встановлення правил міжконфесійного співіснування, що мали узгодити невідворотну міжконфесійну конкуренцію з об'єктивними стратегічними установками на політичну єдність, ідейно-патріотичне цементування держави, суспільства та нації [13; 14; 15].

А. Брюнінг описав парадигму конфесіоналізації наступним чином:

«Загалом цю парадигму можна описати так: після розколу християнства на два чи три великі відгалуження-конфесії (католицька, протестантська, що охоплює англіканську, лютеранську і реформатську), сам термін «confessio» зазнав змін – від значення акту віровизнання, що встановився з часів давньої Церкви, до віросповідання, визначеного як «велика суспільна група» (Шіллінг), як соціальна макросистема, що функціонує в суспільстві та політиці. Відтак «віровизнання» вже є не лише тим, що визнають (буквально лат. confessio), а колективом, до якого належать. Люди стали «католицької», «лютеранської», «реформатської» конфесії. Церковне вчення перетворилося на конфесійну ідеологію. На основі відповідних конфесійних творів, які тепер уже є не літургійними формулами (як у давній Церкві тексти Нікейсько-Константинопольського символу віри), а маніфестами і референтними текстами для передовсім церковних, а відтак у ширшому значенні політичних і соціальних союзів» [6, с. 135]

Сформована концепція конфесіоналізації синтетично поєднала аналіз внутрішньоконфесійних, міжконфесійних та суспільно-конфесійних процесів і їхні наслідки, що припали на визначальний період німецької історії XV - середини XVII ст., кульмінацією якого стала Тридцятилітня війна (1618-1648), що докорінно змінила геополітичну конфігурацію Європи.

Проте, загальноновизнаною моделлю дослідження ранньомодерної Європи концепція конфесіоналізації стала лише у 1980-х р. завдяки роботам Х. Шиллінга та В. Райнхарда. Згідно з поглядами авторів концепції, протягом майже двохсотлітнього процесу конфесіоналізації різні релігійні напрямки не лише зміцнилися у плані догматики та права, а й створили власні унікальні форми існування, що глибоко вплинули на суспільство, повсякденну культуру і ментальність. На відміну від попередніх історіографічних уявлень, Х. Шиллінг і В. Райнхард стверджують, що конфесії через своє формування та вплив на повсякдення були рушієм європейської модернізації та прогресивних процесів, а не гальмівним чинником розвитку. Конфесіоналізація, таким чином, розглядається як каталізатор централізації держави та соціальної дисципліни [1; 2; 3].

Головним мотивом Г. Шиллінга у збірці есеїв «Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History» є прагнення переосмислити німецьку історію в ширших європейських рамках, пропонуючи читачеві потужний методологічний інструментарій. Цей інструментарій ґрунтується на поєднанні трьох концептуальних дороговказів. *По-перше*, це територіалізація, що є визначальним для німецької специфіки; *по-друге*, модернізація (концепт, запозичений у М. Вебера, що пояснює соціальні зміни); *по-третє*, конфесіоналізація (парадигма, у створенні якої сам Г. Шиллінг відіграв провідну роль). Ці три теми широко пронизують усю збірку, яка й поділена на три основні частини. У першій частині йдеться про міське суспільство та Реформацію в період з кінця XV до початку XIX ст. Тут автор детально аналізує функціонування міських спільнот, розглядаючи питання «громадянського обов'язку», динаміку релігійних конфліктів XVI ст., феномен «комунальної Реформації» та зростання впливу буржуазних еліт протягом XVI та XVII ст. У другій частині історик фокусується на центральній теоретичній рамці, Конфесіоналізації та Другій Реформації. До неї включена

знакова, програмна стаття з «Історичного журналу», присвячена конфесіоналізації в межах Імперії (1555-1620 рр.), а також матеріали про Другу Реформацію, що завершила колоквиум під керівництвом автора. Цей розділ є ключовим для розуміння процесу закріплення конфесійних ідентичностей. Третій розділ Г. Шиллінг присвятив Нідерландам, які у книзі представлені як країна модернізації та успішної республіканської і буржуазної альтернативи аристократичній моделі, що домінувала в тогочасній Європі. Цей розділ слугує прикладом того, як конфесійні процеси могли призводити до новаторських політичних рішень [16].

Х. Шиллінг розвинув тезу про те, що кальвіністська та лютеранська Церкви відігравали приблизно однакові ролі у модернізації суспільства та держави протягом 1550 і 1650 рр. Для нього конфесіоналізація – це фундаментальна соціальна трансформація, що пов'язана з політичними, соціальними, церковно-релігійними, психологічними та культурними змінами. Ось рерайт українською мовою без прямого цитування, що пояснює суть Конфесіоналізації з точки зору Х. Шиллінга пов'язана із піднесенням ранньомодерних конфесійних церков як розвинених інституцій та формуванням конфесій у широкому сенсі. Це означає кристалізацію релігійно-культурних систем, які чітко відрізняються одна від одної доктриною, церемоніями, духовністю та повсякденною культурою свого народу.

З цієї перспективи, конфесіоналізація виглядає як соціальний процес, який збігається з формуванням ранньомодерної держави та становленням її сучасного суспільства. Мета цієї концепції полягає у спробі зрозуміти ту рушійну силу, яка дозволила Німеччині подолати традиційну соціальну систему і сформуватися як сучасне суспільство. Таким чином, тезу Х. Шиллінга про конфесіоналізацію можна інтерпретувати як різновид теорії модернізації, де соціологія релігії забезпечує необхідну модифікацію для розуміння переходу до ранньомодерної епохи. Ключовою передумовою цього

підходу є переконання, що будь-які релігійні зміни завжди можна розглядати як соціальні зміни [11].

В. Райнхард наголошує на необхідності об'єктивізації історичних досліджень, особливо у сфері церковної історії раннього Нового часу. Він зазначає, що наукові розбіжності вже не повинні мати форму конфесійних бойових гасел, як це було раніше. В. Райнхард вважає, що застарілі конфлікти часто продовжують існувати в об'єктивованій формі, перетворившись на поняття, чиє тривале полемічне використання у шкільному навчанні та загальній свідомості залишає уявлення, що суперечать сучасному, неупередженому стилю дослідження. Саме через цю проблематику науковець критикує термін «Контрреформація» (*Gegenreformation*).

На його думку, це поняття перетворилося на перешкоду для наукового взаєморозуміння щодо цілого історичного періоду. Історичне розширення та політичне збагачення перетворили його на комплекс сумнівних асоціацій. В. Райнхард підкреслює, що спочатку «Контрреформація» означала лише конкретний правово-політичний процес: антипротестантське застосування *Jus reformationis* (права територіального правителя визначати віросповідання) католицьким князем. Пізніше, завдяки, зокрема, працям Л. фон Ранке, цей термін набув значно ширшого, упередженого політико-культурного сенсу, перетворившись на ідею католицького контрнаступу під керівництвом папства, який сприймався як «романська офензива» проти «германських» країн. Таким чином, для В. Райнхарда, конфесіоналізація слугує заміною застарілим і полемічно забарвленим термінам, дозволяючи розглядати паралельні процеси лютеранської, кальвіністської та католицької реформ як рушії модернізації і державного будівництва, а не лише як реактивну війну проти протестантизму [1; 17].

Принципово важливі положення цієї концепції, які набули вже узагальнюючого, всеєвропейського характеру, включали низку характеристик.

По-перше, йшлося про конфесійну диференціацію суспільства, тобто вихід на суспільну арену протестантизму у формі лютеранства та кальвінізму. Ці нові конфесії заявили про себе як ідеологічна сила, здатна не лише релігійно переполаризувати середньовічно-католицьке суспільство, але й сприяти формуванню поліконфесійних країн на якісно новій основі, співвідносячись із новими економічними та соціальними силами, що прагнули до капіталізації суспільства. *По-друге*, розгорнувся невідворотний період міжконфесійного протиборства та конкуренції. Цей етап суперництва традиційних і нових конфесій супроводжувався не лише внутрішньоconfесійною консолідацією, релігійною мобілізацією та самоідентифікацією, але й міжконфесійним відчуженням, ворожнечею, нетерпимістю та небажанням зрозуміти аргументи релігійних опонентів. *По-третє*, відбувався перерозподіл релігійного впливу. Зміна балансу сил у суспільстві призвела до нового співвідношення політичних та економічних сил і відповідного перерозподілу релігійного впливу на суспільні інституції та державні структури. *По-четверте*, йдеться про кінцевість процесу конфесіоналізації. Тобто, настання стадії, коли процеси конфесійної диференціації та переполаризації в державі та суспільстві переважно закінчуються. Нові конфесії отримують державне та правове визнання, можливість впливати на суспільні процеси, а конфесійне представництво в державних структурах досягає взаємоприйняттого співвідношення (стадія суспільно-конфесійної паритетності). *По-п'яте*, варто зважати на секуляризаційний наслідок. Завершення процесу конфесіоналізації та паралельні з ним масштабні прагнення призвели, зрештою, до унормування соціальної та конфесійної рівності, а також демократизації. Тобто, можемо вести мову про можливість відкритої критики норм католицької церкви, прояви антиклерикалізму та вільнодумства, що підривали католицький монополізм, породжували у суспільстві ідеї секулярної свідомості. Це

ініціювало секуляризаційні процеси у культурі, освіті, праві та політиці, що мало вияви надалі у добу Просвітництва та Гуманізму [18, с. 12-14].

Німецька модель конфесіоналізації. Після розгляду концепції конфесіоналізації, висунутої німецькими істориками, необхідно звернутися до передумов та перебігу Реформації в Німеччині. Такий крок є важливим для розуміння логіки та емпіричної бази, на якій будували свої теорії автори цієї концепції. Лише вивчивши витоки німецького конфесійного будівництва, ми зможемо перейти до наступного етапу нашого дослідження: аналізу Реформації в Англії та оцінки того, наскільки німецька модель конфесіоналізації придатна для застосування і наскільки вона коректно пояснює релігійно-політичні процеси, що відбувалися на Британських островах.

На початку XVI ст. Німеччина, батьківщина Реформації, являла собою територію, роздроблену на десятки князівств. Формально вона входила до складу великого, але внутрішньо нестійкого політичного утворення, яке з 1486 р. називалося «Священна Римська імперія німецької нації». Вона, подібно до середньовічних державних утворень, не мала ключових атрибутів сучасної держави: постійної столиці, загальнодержавного війська, єдиного уряду і скарбниці. Очолював Імперію імператор. Його влада не була спадковою. Він обирався найвпливовішими князями (курфюрстами), на спеціальних зборах. Католицька Церква посідала особливе і значне місце у політичному та соціальному житті Німеччини [19].

Її вищі ієрархи, єпископи та архієпископи, функціонували як світські правителі: володіли землями та маєтками, здійснювали управління, незалежне від імператора, визнавали лише зверхність Папи Римського. Фактично, церковні князі були потужними політичними гравцями, що посилювало феодальну роздробленість Імперії. На відміну від країн Західної Європи (таких як Англія, Франція чи Іспанія), де посилення абсолютизму дозволяло

королівській владі ефективно протистояти політичним і фінансовим зазіханням папства, у роздробленій Німеччині Католицька Церква не стикалася з реальною протидією. Це призвело до безконтрольного зростання церковних зловживань та фінансового тиску. На землях духовенства існувала велика кількість платежів і поборів на користь Церкви, які було вкрай складно обмежити. Широко практикувалася купівля-продаж церковних посад. Латина, мова теології та літургії, була незрозумілою для більшості ченців і, тим більше, для простолюдю [20].

Водночас у німецькому суспільстві наприкінці XV ст. відбувався важливий процес зростання побожності серед мирян, який підживлювався явищем, названим істориками «релігійним Ренесансом». Цей Ренесанс був масовим рухом, що охопив усю Західну Європу, коли суспільство, не отримуючи відповідей на нагальні духовні запити від офіційної Церкви, почало самостійно шукати Бога. Незважаючи на «релігійний Ренесанс» у середовищі мирян, духовенство демонструвало малий інтерес до оновлення, зосередившись на земних справах: накопиченні маєтків, фінансів та пошуку нових джерел прибутків, нерідко вдаючись до лихварства та живучи у показовій розкоші. Ці зловживання не були таємницею і викликали гостру критику як серед мирян, так і серед частини самого священства. Наприкінці XV - на початку XVI ст. склалася критична ситуація: більшість суспільства відчувала глибокий потяг до релігійних практик і духовних шукань, бажаючи повернути Церкву до першоапостольських принципів. Водночас духовенство демонструвало повну нездатність і небажання відповідати на ці вимоги часу [21].

Внаслідок цього почало наростати широке невдоволення існуючими церковними звичаями. Спочатку це невдоволення знайшло своє вираження у критиці недоліків, ініційованій представниками гуманізму. Діяльність гуманістів суттєво підготувала ґрунт для Реформації. Хоча вони прямо не

критикували церковну доктрину, їхня сатира сформувала в суспільній свідомості негативний образ духовенства. На початку XVI ст. невдоволення церковною політикою стало загальним, і суспільство перебувало в очікуванні іскри. Ця іскра спалахнула від виступу Мартіна Лютера (1483-1546), ченця августинського ордену.

Безпосередньою причиною його протесту стало зловживання індульгенціями. Коли до М. Лютера дійшли чутки про порушення церковних норм та легковажне ставлення до гріхів під час продажу індульгенцій, його обурення було надзвичайним. Наслідком цього виступу стало оприлюднення «95 тез». За переказом, М. Лютер опублікував їх, прибивши до дверей Замкової церкви у Віттенберзі, 31 жовтня 1517 р. У своїх «95 тезах» М. Лютер не вимагав скасування чи заборони продажу індульгенцій, а лише емоційно вказував на зловживання при їх поширенні, закликаючи до публічного диспуту з цих проблем [22].

Попри відсутність радикалізму, тези швидко набули широкої популярності в Німеччині та за її межами. Вони стали предметом інтенсивного обговорення в університетах, ратушах, монастирях і серед простолюду. Цей виступ у провінційному Віттенберзі 31 жовтня 1517 р. став іскрою, що спричинила грандіозні перетворення в релігійному житті, зруйнувала середньовічну ідеологічну єдність Західної Європи і, поряд із Великими географічними відкриттями та Відродженням, започаткувала народження нової Європи [21].

Отож, на відміну від Англії, де Реформація була ініційована королівською владою, у Священній Римській імперії німецької нації вона стала результатом багаторівневих суспільних рухів та рішень, що охопили як імперські міста, так і території князівств. Початок релігійного розколу, ініційований М. Лютером у 1517 р., швидко переріс у політичну проблему, що загрожувала єдності Імперії. Процес інституалізації Реформації в Німеччині

був закріплений Аугсбурзьким релігійним миром 1555 р.. Цей договір офіційно визнав лютеранство (поряд із католицизмом), поклавши в основу принцип «Чия влада, того й віра» (*Cuius regio, eius religio*). Цей принцип надав територіальним князям право вирішувати конфесійну приналежність своїх підданих, що стало вирішальною передумовою для подальшої конфесіоналізації: держава і церква отримали взаємний інструмент впливу.

Однак, все-таки це жодним чином не означало завершення усіх суспільно-політичних та конфесійних суперечок: «Аугсбурзький мир поклав край багаторічним конфліктам, але не призвів до остаточного вирішення. Імператорська перерва передбачала, що Священна Римська імперія відтепер буде двоконфесійною. Однак Аугсбурзький мир був суто політичним та правовим, призначеним лише для регулювання співіснування двох конфесій в межах Імперії. Питання релігійної істини було повністю виключено, в результаті чого кожна сторона чіплялася за істину та абсолютні претензії відповідної конфесії. Інші реформатські конфесії були навмисно виключені. Враховуючи, що релігійна свобода для всіх, незалежно від конфесії, була проголошена лише у 1648 році, стає зрозуміло, що Аугсбурзький мир не мав жодної спільності з нашим сучасним розумінням толерантності» [23].

Аугсбурзький релігійний мир 1555 р. визначив, що свобода віросповідання була прив'язана до соціального статусу. Вона фактично була привілеєм еліт, які брали участь у засіданнях Райхстагу. У повсякденному житті раннього Нового часу, в умовах конфесіоналізації, свобода була тісно пов'язана з церковною традицією та релігійним оформленням території. Це виражалося в запровадженні численних церковних, судових та поліцейських уставів (*Policeyordnungen*), які діяли з XVI до XIX ст. Як наслідок, ці устави рідко допускали для населення вибір віри. Принцип «Порядку» означав необхідність приєднатися до єдиної «рятівної» релігії (тобто *cuius regio, eius religio*), яку влада визнавала «істинною». Таким чином, для більшості

віруючих привілей обирати між конфесіями залишався винятком із правила, підтверджуючи, що конфесіоналізація була процесом не звільнення, а державно-церковного дисциплінування суспільства. Лише міста з паритетною конституцією (як-от Аугсбург) та території зі змішаним конфесійним складом, що виникав завдяки близькості конфесійних просторів (Тюрингія, Франконія), демонстрували певну, хоч і обмежену, плюральність.

Проте навіть там вільне відвідування богослужінь поза межами власної парафії (т. зв. «вибігання», *Auslaufen*) зазвичай каралося. Будь-яка девіантна поведінка (відхилення від обов'язкової віри) була проявом індивідуальної свободи, але незмінно каралася санкціями. Право на еміграцію (*ius emigrandi*), надане Аугсбурзьким миром 1555 р., мало двоїсте тлумачення. З позитивного, це була можливість виїхати за власним вибором віри (активний прояв свободи). Але водночас це ставало законним підґрунтям для примусового виселення інакомислячих (як це сталося із 20 000 протестантських біженців із Зальцбурга у 1731 р.). Таким чином, у добу конфесіоналізації релігійна плюральність була швидше випробуванням, аніж шляхом до свободи [24].

З 1520-х рр. візитації (перевірки стану церковної організації на місцях) стали важливим засобом зміцнення нових конфесій і ключовим елементом системи соціального дисциплінування в Німеччині. Хоча канонічне право передбачало візитації й раніше, католицькі ієрархи використовували їх рідко, ймовірно, щоб уникнути публічної критики духовенства, яке вважалося вищим за світські стани. Реформація змінила цей підхід. Візитації розпочалися у 1526 р. в Саксонії і швидко поширилися на інші реформовані території (Гессен, Ансбах, Пруссія та ін.). У 1528 р. Філіп Меланхтон розробив «Настанову візитаторів пасторам курфюршества Саксонського» (з передмовою М. Лютера), яка визначала обов'язки священнослужителів нової церковної організації [25].

Оскільки перевірки мали на меті врегулювання правових та економічних проблем, до візитаційних комісій входили як теологи, так і світські юристи та князівські радники. Вони інвентаризували церковне майно, перевіряли діяльність кліру та мали повноваження карати винуватців. Візитації поділялися на локальні (через конкретні причини: зловживання, низька підготовка) та генеральні (регулярні, здебільшого щорічні). Участь світських осіб у візитаціях дозволила вирішувати наявні проблеми і, що важливо для конфесіоналізації, посилити вплив князівської влади на діяльність духовенства. Хоча М. Вебер визначав стандартизацію праці як головну рису дисциплінування, ідеологи Реформації прагнули вплинути не лише на професійну діяльність (священнослужителів і бюргерів), а й на їхній внутрішній світ, утверджуючи нові духовні цінності у суспільстві. Іншим елементом системи соціального дисциплінування стали церковні статuti (Kirchenordnungen), які почали запроваджуватися з кінця 1520-х рр. у містах (Брауншвейг, Гамбург) та князівствах (Померанія, Вюртемберг), що підтримали Реформацію. Авторами цих документів були відомі реформатори (Йоганн Бугенхаген, Йоганн Бренц). Статuti містили виклад основних догматів і культу віровчення, а також регламентували практичну діяльність церков і шкіл на відповідній території. Таким чином, візитації забезпечували контроль і дисципліну, а церковні статuti створювали нормативну та догматичну базу для функціонування нової, конфесійної, системи [26, с. 106-121].

Отож, німецька модель конфесіоналізації, розроблена В. Райнхардом та Х. Шиллінгом, загалом описує, як три великі конфесії (католицизм, лютеранство та, пізніше, кальвінізм) синхронно та конкуруючи між собою, сприяли формуванню ранньомодерної держави на територіальному рівні. Структурно- утворюючими елементами, що характеризують імплементацію моделі в Німеччині, були, *по-перше*, консолідація догматики. Кожна конфесія

чітко оформлювала свою доктрину (наприклад, Лютеранство через Книгу Злагоди (Das Konkordienbuch), кальвінізм через Гейдельберзький катехізіс, католицизм через Тридентський собор) [27; 28; 29]. По-друге, вплив на державотворення: конфесійна ідентичність стала ідеологічною основою для бюрократичної централізації князівств. Церковні інститути перетворилися на інструмент державного управління, який забезпечував податкові, освітні та соціальні функції на території. По-третьє, соціальне дисциплінування, тобто церква та держава спільно працювали над уніфікацією та нормуванням поведінки населення. Це відбувалося через візитації, церковні суди, проповіді та впровадження обов'язкової шкільної освіти. Метою було створення дисциплінованого, лояльного та конфесійно свідомого підданого. По-четверте, триконфесійна напруга. Постійна напруга та військово-політичне протистояння між трьома конфесіями (особливо після появи та поширення кальвінізму) підштовхували князівства до ще більшої внутрішньої консолідації та чіткої конфесійної ексклюзивності. Цей процес завершився Вестфальським миром 1648 р., який остаточно закріпив конфесійну карту Німеччини, але ціною Тридцятилітньої війни [30; 31].

Саме цей класичний німецький приклад, де чіткі конфесії, *Cuius regio, eius religio* та *Sozialdisziplinierung*, працювали в тандемі, формуючи територіальну державу, слугує моделлю, на тлі якого необхідно оцінювати унікальний шлях Англійської Реформації.

Англійський випадок. Англійська Реформація, розпочата за правління Генріха VIII (1509-1547), була поетапним процесом XVI ст., кульмінацією якого став інституційний розрив із папською владою та ієрархічною структурою Католицької Церкви. Цей акт конституював Протестантську Церкву Англії, де монарх *de jure* став її Верховним Главою/Керуючим (Supreme Head/Governor). Це ознаменувало принципову зміну в системі церковно-державних відносин, зміцнюючи королівський суверенітет. Серйозні

трансформації охоплювали як економічну, так і доктринально-літургійну сфери [32].

Щодо економічних та матеріальних змін, то відбулася секуляризація активів. Зокрема, здійснено розпуск монастирів, що призвело до масштабної конфіскації церковних земель та їх подальшого перерозподілу на користь Корони і світської еліти. Також відбулася десакралізація простору. Наприклад, традиційні вівтарі були замінені причасними столами (communion tables) та загалом йшлося про спрощення інтер'єрів храмів, спрямоване на мінімізацію демонстративних і декоративних елементів католицького культу. Змін зазнала й літургія через скасування традиційної меси та запровадження богослужіння англійською мовою (vernacular). Окрім того, було кодифіковано використання Біблії національною мовою [33].

Соціальна рецепція реформ була неоднорідною, але значною мірою конформістською. Згода еліт часто мотивувалася економічною вигодою від перерозподілу церковного майна. Нижчі верстви демонстрували покору владі, підкріплену механізмами примусу, включно зі штрафними санкціями за відмову відвідувати нову Англіканську Церкву. Проте Реформація зіткнулася із суттєвою опозицією як з боку прихильників католицизму, так і з боку радикальних протестантських фракцій. Зокрема, пуританські групи, які тяжіли до суворіших доктринальних засад Жана Кальвіна (1509-1564), сформували власні незалежні конфесійні структури, прагнучи більш радикального очищення Церкви [34].

Початково Генріх VIII, який мав освіту в галузі теології, не прагнув до доктринальних реформ, а зосереджувався на інституційному контролі над Церквою. Однак, незважаючи на значну кількість вагітностей, шлюб із Катериною виявився неефективним для забезпечення чоловічого спадкоємця. До 1516 р. єдиною дитиною, що вижила, залишалася принцеса Марія. В умовах династичної кризи, потреба короля у визнаному законному

спадкоємцеві чоловічої статі стала вкрай важливою. Цю ситуацію ускладнило зростаюче захоплення короля Анною Болейн, яка рішуче наполягала на законному шлюбі. Таким чином, прагнення Генріха VIII анулювати його шлюб із Катериною, стало безпосереднім каталізатором інституційного розриву з Католицькою Церквою, розпочавши Англійську Реформацію [4].

Зіткнувшись із неможливістю отримання розлучення згідно з канонічним правом Католицької Церкви, Генріх VIII розпочав пошук юридичного претексту для анулювання шлюбу (*ab initio* - від початку), стверджуючи його нікчемність. Його стратегія полягала у посиленні на богословсько-правовий аргумент щодо порушення припису, викладеного у Старому Завіті. Однак на перешкоді були тодішні геополітичні реалії, на яких ми не будемо зупинятися. Після низки різноманітних колізій, король Генріх VIII вдався до рішучих адміністративних і юридичних кроків. Під керівництвом кардинала-архієпископа Йоркського Томаса Волсі та Генріха VIII було розроблено радикальну стратегію: інституційне відокремлення Церкви в Англії від Католицького Риму та встановлення монарха як Верховного Глави новоствореної Церкви Англії. Цей крок дозволяв королю самостійно ухвалювати рішення про анулювання шлюбу. Король залишався консервативним у літургійних питаннях, підтримуючи такі традиційні католицькі практики, як меса, сповідь та цілібат духовенства. Проте, політичний розрив із папством поглиблювався через низку законодавчих актів, які поступово скасовували папську юрисдикцію в Англії [4].

Дії Генріха VIII призвели до його відлучення від Церкви Папою Римським. А в самій Англії на законодавчому рівні монарха проголосили вищим главою Церкви Англії, чия влада походить безпосередньо від Бога. Томас Кромвель, отримавши посаду намісника короля у церковних справах у січні 1535 р., став ключовою фігурою в адміністративній реалізації Реформації.

Діяльність Т. Кромвеля мала вирішальне значення для фундаментальних змін у системі управління Англії. Його найважливішими досягненнями стали, *по-перше*, зміна конституційних відносин шляхом утвердження зверхності короля над парламентом у політичній сфері. *По-друге*, закріплення верховенства короля над Церквою (Act of Supremacy). *По-третє*, масштабна секуляризація церковних земель. *По-четверте*, трансформація церковного управління, адже реформи Т. Кромвеля позбавили духовенство попередньої самостійності, поставивши його в пряму залежність від королівської влади та церковні конвокації (збори духовенства) були підпорядковані монарху. *По-п'яте*, призначення: призначення на всі церковні посади (єпархії, приходи) стало виключною прерогативою королівської влади. *По-шосте*, висока церковна комісія (Court of High Commission) була створена як головний адміністративний орган для вирішення справ Церкви. Як наслідок, церковна організація набула бюрократичної форми, перетворившись на апарат урядовців, що був повністю підпорядкований королівській владі. Створення національної Церкви, вільної від влади Риму, розірвало міцний зв'язок феодальної держави з Католицькою Церквою і спрямувало Англію на шлях формування держави Нового часу [35, с. 233].

Реакція англійського суспільства на ці зміни була неоднорідною, але значною мірою характеризувалася або байдужістю, або прихильністю до реформаторських ідей. Частина населення підтримувала рух протестантської Реформації, що поширювався Європою, через критичне сприйняття надмірних багатств Церкви та зловживання з боку духовенства. Нижчі версти населення переважно демонструвала конформізм, підкоряючись поглядам соціальних еліт та зберігаючи прагматичний підхід до богослужінь, поки основна релігійна функція була доступною.

Однак радикалізація Реформації за правління Едуарда VI викликала значний суспільний спротив, подібний до реакції на розпуск монастирів.

Причини невдоволення були комплексними, поєднуючи погіршення економічної ситуації з обуренням проти літургійних змін та руйнуванням традиційного парафіяльного життя. Ця напруга вилилася у серію повстань у 1549 р. Однак, незважаючи на опір, Реформація невпинно просувалася вперед, забезпечуючи подальше усунення «папських» практик. Наприклад, було впроваджено заборону на яскравий і складно драпірований одяг й аксесуари духовенства та скасування молитов за померлих.

Такі заходи не лише зміцнили протестантську доктрину, але й підкреслили інституційну незворотність відходу Англіканської Церкви від римо-католицьких традицій. Правління католички Марії I позначилося низкою Контреформаційних заходів в Англії [36].

Та після її смерті Реформація в Англії була продовжена. Зведена сестра Марії I, королева Єлизавета I, відновила реформований статус Англіканської Церкви. Незважаючи на інституційну поміркованість, Папа Римський відлучив Єлизавету I від Церкви за єресь у лютому 1570 р. Щодо внутрішньої політики, королева в основному дозволяла як католикам, так і радикальним протестантам, (пуританам) дотримуватися своїх релігійних переконань без прямого втручання, доки вони зберігали лояльність до корони. Королева Єлизавета I, прагнучи досягти ширшого консенсусу, внесла корективи у титул, назвавши себе «Верховним Правителем» (Supreme Governor) Церкви, замість більш категоричного «Верховна Голова» (Supreme Head) [37].

Ця поступка полегшила прийняття Акту радикальнішими протестантами, які заперечували проти ідеї жінки, як глави Церкви. На відміну від більшості європейських протестантських держав, які відмовилися від традиційної церковної ієрархії, королева Англії продемонструвала прагматичний консерватизм щодо інституційної структури Церкви. У Церкві Англії було збережено стару католицьку ієрархічну структуру (нижче суверена), де єпископи організовувалися у чітку ієрархію, а їхнє призначення залишалося

винятковою прерогативою монарха. Таким чином, можемо вести мову про унікальний компромісний характер Англіканської Церкви, яка зберігала протестантську доктрину, але утримувала традиційну єпископальну (ієрархічну) модель управління [38].

Фінальним кроком у доктринальному оформленні став документ «Thirty-Nine Articles», розроблений у 1563 р. та затверджений законом у 1571 р. Цей документ мав на меті остаточно визначити теологічні засади англійського протестантизму, який з того часу став відомий як англіканство (Anglicanism). «Thirty-Nine Articles» закріпили протестантську доктрину, зберігаючи при цьому єпископальну (ієрархічну) структуру Церкви. Єлизавета I забезпечила адміністративну консолідацію Церкви: прокатолицькі єпископи були усунені зі своїх посад, а їхні маєтки були конфісковані (або під загрозою конфіскації у разі непокори). Водночас багато проповідників продовжували свою діяльність таємно або сподіваючись на місцеву поблажливість з боку влади. Незважаючи на опір, Англійська Реформація стала незворотною [38].

На відміну від країн континентальної Європи, які пережили значно більший рівень конфесійного насильства, Англія успішно подолала цю складну перешкоду, створивши унікальний та тривалий бренд протестантизму, відомий як англіканство [4].

Порівняльний аналіз. Парадигма конфесіоналізації, хоча й була розроблена на німецькому матеріалі, може бути застосована й для аналізу ранньомодерної історії Англії. Однак, її використання вимагає врахування специфічних особливостей, що суттєво відрізняють англійський шлях релігійних та політичних трансформацій від класичного німецького прикладу.

На відміну від Німеччини, де Реформація була результатом як князівських рішень, так і широких бюргерських рухів, в Англії вона була розпочата монархом з політичних мотивів. Це була «революція зверху», а не наслідок масового теологічного руху. Німецька модель ґрунтується на

синхронному розвитку трьох чітких, недружніх одна одній конфесій (лютеранство, кальвінізм, католицизм). У Англії ж офіційно домінувала одна, Англіканська Церква, яка була компромісом (Via Media) між католицькими структурами та протестантською доктриною. Англіканська Церква не була настільки ідеологічно єдиною та жорсткою у насадженні соціальної дисципліни, як, наприклад, кальвіністська церква Женеви чи лютеранські церкви Німеччини. Це дозволило процвітати внутрішньому дисенту (пуританам та католикам), що послаблювало державні зусилля щодо повної конфесійної уніфікації суспільства. Протягом правління Тюдорів (Генріх VIII, Едуард VI, Марія I, Єлизавета I) конфесійний курс держави неодноразово різко змінювався, що підривало послідовність та глибину процесів конфесіоналізації у суспільстві.

Таким чином, хоча Англія і переживала процеси державної централізації та соціального дисциплінування, властиві конфесіоналізації, унікальні політичні та інституційні умови роблять застосування німецької моделі до Англії необхідним лише з істотними модифікаціями та застереженнями.

Висновки. На підставі проведеного порівняльного аналізу німецької моделі конфесіоналізації та англійського випадку Via Media можна зробити низку висновків щодо потенціалу та меж застосування даної парадигми. Ми вважаємо, що німецька модель є придатною для аналізу певних структурних та функціональних аспектів Англійської Реформації.

Наведена нижче Таблиця 1. узагальнює потенціал та межі застосування німецької парадигми для аналізу Англійської Реформації:

Характеристика	Німецька модель В. Райнхард, Х. Шиллінг)	Англійський випадок Via Media)	Порівняльний аспект
Спільні риси (потенціал застосування моделі)			
Централізація та бюрократизація	Релігійна інституалізація вела до	Релігійна інституалізація (діяльність	Посилення центральної влади та бюрократизація

	одержавлення Церкви у князівствах.	Т. Кромвеля) вела до посилення центральної влади та бюрократизації церковного апарату.	церковного/державного апарату
Соціальне дисциплінування	Механізми соціального дисциплінування для формування лояльного та конфесійно свідомого підданого.	Реалізовувалося через обов'язкове відвідування Англіканської Церкви під загрозою штрафів (конформізм).	Використання державного апарату для формування лояльного та дисциплінованого населення.
Економічний Аспект	Секуляризація та конфіскація церковних активів; візитації.	Розпуск монастирів та конфіскація церковних активів	Забезпечення економічної бази для державного будівництва (монархії та світської еліти).
Відмінні риси (межі застосування моделі)			
Конфесійна структура	Формування триконфесійного поділу (лютеранство, кальвінізм, католицизм) в конкурентних умовах (Священна Римська імперія).	Прагнення створити моноконфесійну національну державу (Via Media) з монархом на чолі. Внутрішній диссент (пуритани) не мав інституційної легітимачії.	Моноконфесійна державна інституціоналізація проти конкурентного триконфесійного поділу.
Ініціація Реформації	Ініційована теологічним протестом (М. Лютер); доктринальні зміни були первинними.	Розпочалася з політичного та династичного мотиву («революція зверху» Генріха VIII); доктринальні зміни були вторинними до акту про королівський суверенітет.	Первісний імпульс: Теологія vs. Політика/династія.
Церковна Ієрархія	Ліквідація або суттєва трансформація католицької	Збереження єпископальної ієрархії,	Збереження vs. Ліквідація/трансформація єпископальної структури.

	ієрархії на протестантських територіях.	притаманної католицизму.	
Конфесійна стабільність	Більш стабільне територіальне закріплення конфесій після «Cuius regio, eius religio».	Неодноразова та різка зміна конфесійного курсу держави протягом правління Тюдорів (від Генріха VIII до Єлизавети I), що унеможливило послідовну уніфікацію.	Стабільність vs. Непослідовність/нестабільність конфесійного курсу.

Таблицю 1. складено автором за: [4; 7; 8; 9; 10; 11; 16; 19; 20; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38].

Отож, що стосується централізації та бюрократизація, то в обох випадках релігійна інституалізація призвела до посилення центральної влади та бюрократизації церковного апарату. Діяльність Т. Кромвеля, який перетворив Церкву на апарат урядовців, є прямим відповідником процесу одержавлення Церкви у німецьких князівствах.

Як в Німеччині, так і в Англії, використовували механізми соціального дисциплінування для формування лояльного та конфесійно свідомого підданого. В Англії це реалізовувалося через обов'язкове відвідування Англіканської Церкви під загрозою штрафів (конформізм нижчих верств).

Секуляризація та конфіскація церковних активів (розпуск монастирів в Англії) стали ключовим елементом державного будівництва в обох контекстах, забезпечивши економічну базу для монархії та світської еліти.

Відмінності Англійської Реформації від німецької моделі полягають в тому, що у Німеччині формувалися в конкурентних умовах три конфесії. Тоді як в Англії було прагнення створити моноконфесійну національну державу (Via Media) з монархом на чолі. Зберігаючи при цьому єпископальну ієрархію, притаманну католицизму. Внутрішній диссент (пуритани) не дорівнював

інституційно легітимізованому триконфесійному поділу Священної Римської імперії, що можемо вважати кардинальною межею застосування німецької триконфесійної моделі. Німецька Реформація була ініційована теологічним протестом (М. Лютер), тоді як Англійська Реформація розпочалася з політичного та династичного мотиву («революція зверху» Генріха VIII Тюдора), а доктринальні зміни були вторинними до акту про королівський суверенітет. Протягом правління Тюдорів, від Генріха VIII до Єлизавети I, конфесійний курс держави неодноразово різко змінювався, що унеможливлювало послідовний розвиток та глибинність конфесійної уніфікації. Тоді як на німецьких теренах відбувалося більш стабільне територіальне закріплення конфесій.

Таким чином, концепція конфесіоналізації успішно слугує евристичною рамкою для виявлення спільних модернізаційних тенденцій (бюрократизація, дисциплінування) в Англії та Німеччині. Однак її беззастережне застосування є неправильним. Класична німецька модель нездатна повністю пояснити національну специфіку Англії (Via Media) через її моноконфесійний державний інституціоналізм, збереження єпископальної ієрархії та первісний політичний імпульс Реформації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у необхідності мікроісторичного аналізу дисциплінування. Тобто, перевірка ефективності соціального дисциплінування на рівні окремих парафій та громад в Англії, щоб з'ясувати, чи справді державна політика (підхід зверху) відображалася на повсякденній культурі (підхід знизу).

Список використаних джерел

1. Reinhard W. Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. *Zeitschrift Für Historische Forschung*, 1983.

№ 10(3), pp. 257–277. URL: <http://www.jstor.org/stable/43571472> (дата звернення: 29.09.2025).

2. Schilling H. *Konfessionskonflikt und Staatsbildung: Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel am Beispiel der Grafschaft Lippe*. Gütersloh : Gütersloher Verlagshaus Mohn, 1981. 443 p. URL: <https://archive.org/details/konfessionskonfl0048schi> (дата звернення: 29.09.2025).

3. Schilling H. Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft - Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas. *Die katholische Konfessionalisierung*, 1995, p. 1-49. URL: <https://ixtheo.de/Record/1443641383> (дата звернення: 29.09.2025).

4. Cartwright M. English Reformation. *World History Encyclopedia*, 13 July 2020. URL: https://www.worldhistory.org/English_Reformation/ (дата звернення: 26.09.2025).

5. Ферков О. Особливості процесу конфесіоналізації в північно-східній Угорщині в ранномодерну добу. *Наукові записки БІНДЦ*, 2018. № 5. С. 353-361. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/534558> (дата звернення: 25.09.2025).

6. Брюнінг А. «Unio» й «unitas». Шляхи конфесіоналізації в Польсько-Литовській державі (бл. 1569–1648): схема. *Sub fisci. Меморіальний збірник, присвячений Ігореві Сковчилюсу* / відп. ред. І. Альмес; ред. кол.: У. Головач, Я. Грицак, Д. Сироїд, А. Ясіновський. Львів: Український католицький університет, 2022. 344 с. (Серія «Київське християнство», т. 25). С. 133-150. *Чтиво. Електронна бібліотека*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Briuning_Alfons/Unio_i_unitas__Shliakhy_konfesionalizatsii_v_Polsko-Lytovskii_derzhavi_bl_15691648_Skhema/ (дата звернення: 22.09.2025).

7. Bell D. P. Confessionalization In Early Modern Germany: A Jewish Perspective. *Politics and Reformations: Histories and Reformations*. Volume Editors: C. Ocker, M. Printy, P. Starenko, and P. Wallace. Availability: Published, 2007. P. 345–372. DOI: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004161726.i-476.66> URL: https://brill.com/display/book/9789047422037/Bej.9789004161726.i-476_020.xml (дата звернення: 20.09.2025).

8. Каріков С. *Лютеранська конфесіоналізація в політиці саксонських правителів у 1525-1580 рр. 07.00.02 – всесвітня історія. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.* Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2019. 31 с.

9. Каріков С. Німецьке місто в епоху конфесіоналізації: головні напрями соціальних трансформацій. *II Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 26 лютого 2014 р., м. Київ.* Київ, 2014. С. 38–39. Чтиво. Електронна бібліотека. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Karikov_Serhii/Nimetske_misto_v_epokhu_konfesio_nalizatsii_holovni_napriamy_sotsialnykh_transformatsii/ (дата звернення: 20.09.2025).

10. Bossy, J. *The English Catholic Community, 1570–1850*. London: Darton, Longman and Todd, 1975. 464 p.

11. Hahn M. How useful is the «confessionalization thesis» as an account of the impact of the German Reformation? URL: https://www.academia.edu/24267494/How_useful_is_the_confessionalization_thesis_as_an_account_of_the_impact_of_the_German_Reformation (дата звернення: 29.09.2025).

12. Каріков С. Лютеранська конфесіоналізація XVI ст. у Саксонії: основні тенденції сучасної історіографії. *Міждисциплінарні гуманітарні студії. Серія: Історичні науки*. 2017. Випуск 3. С. 99-109.
13. Кралюк П. Що дала Реформація Європі і Україні? *Дзеркало тижня*, 10 грудня 2016. URL: <https://zn.ua/ukr/HISTORY/scho-dala-reformaciya-yevropi-i-ukrayini-.html> (дата звернення: 27.09.2025).
14. Мак-Грат А. *Інтелектуальні витоки європейської Реформації*. Київ : Ніка-Центр, 2008. 344 с.
15. Стукалов А. Реформація як чинник зміни парадигми світосприйняття та її відображення у сфері соціальної політики (на прикладі Королівства Англія). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 30-39. URL: <file:///C:/Users/oksan/Downloads/348-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-713-1-10-20171010.pdf> (дата звернення: 19.09.2025).
16. Chaix G. «Schilling, Heinz, Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History », *Revue de l'IFHA* [En ligne]. *Date de recension, mis en ligne le 01 janvier 1993, consulté le 23 novembre 2025*. DOI: <https://doi.org/10.4000/ifha.2093> URL: <http://journals.openedition.org/ifha/2093> (дата звернення: 29.09.2025).
17. Reinhard W. Gegenreformation als Modernisierung?: Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. *Archiv für Reformationsgeschichte. Archive for Reformation History*, vol. 68, no. jg, 1977, pp. 226-252. DOI: <https://doi.org/10.14315/arg-1977-jg13> (дата звернення: 28.09.2025).
18. Климов В. Конфесіологія релігії як галузь релігієзнавства. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 2. Спецвипуск. С. 7-17 URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/785721ed-c831-44ff-9c9c->

80f90c143fb5/content http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2009_Spetsvip.2_4 (дата звернення: 20.09.2025).

19. Войтович Л. Священна Римська імперія германської нації. *Інститут історії України НАН України*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Sviaschenna_Rymska (дата звернення: 29.09.2025).

20. Reformation und konfessionelles Zeitalter. *Württembergische Kirchengeschichte online*, 16 April 2014. URL: <https://www.wkgo.de/epochen/reformation-und-konfessionelles-zeitalter#article-90-939> (дата звернення: 21.09.2025).

21. Котляров П. На світанку модерної Європи: причини та передумови німецької Реформації. *Історична правда*, 21 червня 2017. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/06/21/149966/> (дата звернення: 15.09.2025).

22. Долматова Ю. 95 тез Мартіна Лютера, які змінили церкву і світ. *Історична правда*, 11 вересня 2017. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/11/150397/> (дата звернення: 14.09.2025).

23. Ploch G. Der Augsburger Religionsfrieden. *Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen*. 2005 URL: <https://kulturstiftung.org/zeitstrahl/der-augsburger-religionsfrieden> (дата звернення: 10.09.2025).

24. Wüst W. Konfessionszwang und Kirchenzucht nach dem Augsburger Religionsfrieden von 1555: Religiöse Unfreiheit im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation im Spiegel von Kirchen-, Policey- und Strafordnungen. *Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, 2024. № 19. S. 147-177. DOI: <https://doi.org/10.12775/BPMH.2024.004>

25. Котляров П. *Філіп Меланхтон. Фенікс Реформації*. Київ : Дух і Літера, 2020. 328 с.
26. Каріков С. *Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525-1580 рр. : монографія*. Харків : НУЦЗУ, 2017. 251 с.
27. Баранський Л. Історичний контекст появи катехізисів Лютера та Гейдельберзького катехізису. Частина 1. *Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України*, 7 травня 2022. URL: <https://nelcu.org.ua/katexizisy-baranskyi/> (дата звернення: 26.09.2025).
28. Баранський Л. Історичний контекст появи катехізисів Лютера та Гейдельберзького катехізису. Частина 2. *Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України*, 21 травня 2022. URL: <https://nelcu.org.ua/heidelberg-baranskiy/> (дата звернення: 20.09.2025).
29. Санніков П. Сакраментальність Біблії в католицькій традиції: від Тридентського до Другого Ватиканського собору 2016. *Схід*, 2016. № 6 (146). С. 110-115. <https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/91799/87591> (дата звернення: 22.09.2025).
30. Munsonius H. Vom Religionskonflikt zur Friedensordnung: Der Westfälische Frieden von 1648. *Göttinger e-papers zu Religion und Recht*, 2019. № 16. 12 s. URL: <https://d-nb.info/1193950007/34> (дата звернення: 23.09.2025).
31. Шумський І. Значення Вестфальського миру 1648 року в формуванні системи міжнародних відносин. *Альманах міжнародного права*, 2021. Випуск 26. С. 10-18. DOI: <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.26.02>
32. Chadwick W. O. The Reformation in England and Scotland. *Britannica*. Nov. 18, 2025. URL: <https://www.britannica.com/topic/Protestantism/The-Reformation-in-England-and-Scotland> (дата звернення: 13.09.2025).
33. England's Reformations and their Legacies. *Gresham College*. URL: https://www.gresham.ac.uk/watch-now/series/englands-reformations?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=230512681

32&utm_content=184698940294&utm_term=&gad_source=1&gad_campaignid=23051268132&gbraid=0AAAAADNXwSIokbygyknkPKLZHsJDxMdmP&gclid=Cj0KCQiAoZDJBhC0ARIsAERP-F9e9KAwE-2u2gzuPobMLCzthM2xS2vPhU2WNDFohSQqm3v5sxqzBysaAgXbEALw_wcB (дата звернення: 12.09.2025).

34. The Reformation and British Society. *British Literature Wiki*. URL: <https://sites.udel.edu/britlitwiki/the-reformation-and-british-society/> (дата звернення: 29.09.2025).

35. Маклюк О. Т. Кромвель - державний діяч доби раннього Нового часу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2004. Випуск XVIII. С. 231-235. URL: <https://old.istznu.org/page/issues/18/382.ukr.html> (дата звернення: 26.09.2025).

36. Smith F. E. Reinventing the Counter-Reformation in Marian England, 1553–1558. *The Historical Journal*, 2021. № 64(4). Р. 1105-1127. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0018246X20000394> (дата звернення: 18.10.2025).

37. Collinson P. The English Reformation in the mid-Elizabethan period. *The Oxford Handbook of John Donne*. Ed.: M. Thomas Hester, J. Shami. Oxford Handbooks, 2011. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199218608.013.0032> (дата звернення: 19.09.2025).

38. Greenblatt S. J. Elizabeth I, queen of England. *Britannica*. Oct. 11, 2025. URL: <https://www.britannica.com/biography/Elizabeth-I> (дата звернення: 19.09.2025).